

JÓZEF BURSZTA

ORIENTACJE SOCJOLOGICZNE WE WSPÓŁCZESNEJ ETNOGRAFII POLSKIEJ

NA PRZYKŁADZIE BADANIA ZMIANY KULTUROWEJ

I

Wzajemne koneksje przedmiotowe i teoretyczno-metodologiczne dwóch pokrewnych nauk społecznych — socjologii i etnografii (etnologii) — przedstawiają tak obszerny i złożony problem, że mogą być przedmiotem dużej monografii. Mają one zarówno swoją bogatą historię, jak też ujawniają się współcześnie. Bardzo ścisły związek obu dyscyplin zachodził w okresie wyłaniania się i krystalizowania obu nauk — wtedy, gdy powstawały wielkie systemy filozoficzne, socjologiczne i etnologiczne (H. Saint-Simon, August Comte, Herbert Spencer, J. J. Bachofen, L. H. Morgan, B. Tylor i inni)¹. Dość złożone były one w Obrębie różnych kierunków historycznej myśli socjologicznej: demograficznego, rasowo-antropologicznego czy geograficznego². Jest tak, że wszystkie niemal te systemy i kierunki wchodziły czy mogły wchodzić w dorobek zarówno myśli etnologicznej, jak i socjologicznej. Chodziło w nich bowiem o teorie dotyczące genezy, rozwoju i zróżnicowania społeczeństwa ludzkiego i jego kultury w ujęciach globalnych, w makroskali. Tak jest też i we współczesnych teoriach dotyczących uniwersalnych aspektów kultury (np. neoewolucjonizm)³.

Inaczej przedstawia się wzajemny stosunek obu nauk wtedy, gdy z ujęć makroskopowych przejdziemy do badań w mikro- czy w mezoskali. Chodzi z jednej strony o socjologię empiryczną, z drugiej o badania ukształtowane w ramach tzw. etnografa narodowych. Zatrzymajmy się krótko przy tych drugich.

¹ Zob. H. Becker i H. E. Barnes, *Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii*, część II, Warszawa 1965.

² T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, wyd. 2, Warszawa 1970, s. 88 - 207.

³ Zob. np. J. H. Steward, *Theory of Culture Change. The Methodology of Multilinear Evolution*, wyd. 2, Illinois 1958; A. Posern-Zieliński, *Odrodzenie ewolucjonizmu. Podstawowe problemy i założenia teoretyczne anglosaskiego neoewolucjonizmu*. Etnografia Polska, 1971, t. XV z, 2, s. 103 - 134.

Wybitny, nieżyjący już etnolog szwedzki, inicjator i twórca nowoczesnych ukierunkowań w etnologii skandynawskiej, Sigurd Erixon, wypowiedział charakterystyczne i trafne spostrzeżenie, że każdy kraj, każdy niezależny obszar ma swoją własną historię, stąd także w pewnym stopniu swoją własną etnologię⁴. I istotnie. Gdy socjologia empiryczna stała się mniej (więcej jednolitą nauką światową (wszędzie pod tą samą nazwą!), podlegającą takim samym czy zbliżonym tendencjom rozwojowym i ukierunkowaniom teoretyczno-metodologicznym, to w poszczególnych (większych) krajach ukształtowały się „etnografie narodowe” po części o wspólnym, po części o odmiennym, specyficznym obliczu. Wyraziło się to w pewnej mierze nawet w odrębnych nazwach tej nauki: etnografia, etnologia, ludoznawstwo, *národopis*, *Volkskunde*, *folk-life-research*, badanie tradycji ludowych (*traditions populaires*) itp. To dopiero od kilku zaledwie lat we Francji, w Skandynawii i w Jugosławii przyjęto ogólną nazwę: etnologia, co jest wyrazem integrującej myśli europejskiej⁵.

Wszystkie „etnografie narodowe” miały za przedmiot swych badań kulturę ludową. Różne były jednak nachylenia tych badań, w zależności głównie od przynależności danego uczonego do określonej „szkoły” etnologicznej. Jedne więc kładły nacisk na ujmowanie danej kultury czy raczej jej poszczególnych wytworów, w aspekcie uniwersalnym, w związku z kulturą globalną. Na czoło wysunęły się więc zagadnienia genezy wytworów, ich wędrówek i zmian w czasie i przestrzeni. Tak postępowała dawniejsza niemiecka szkoła mitologiczna czy nowsza szkoła fińska, badające głównie zjawiska wytworów folkloru. Podobnie czynili polscy reprezentanci tzw. szkoły kulturorwo-historycznej ('Stanisław Poniatowski, Adam Fischer czy Jan Czekanowski). Podobne cele — choć według innych założeń teoretycznych — stawiali sobie reprezentanci neoewolucjonizmu, jak Kazimierz Moszyński, zwolennik tzw. ewolucjonizmu krytycznego⁶.

Drugie nachylenie w badaniach kultury ludowej wychodziło głównie od sporej rzeszy etnografów-amatorów. Kierując się często względami

⁴ S. Erixon, *European Ethnology in our Time*. Ethnologia Europaea 1967, vol. 1, s. 3.

⁵ Stąd od kilku lat i ostatnio pojawiły się nowe nazwy czasopism, jak: Ethnologia Europaea, Ethnologia Slavica, Ethnologie Française, Ethnologia Scandinavica czy Ethnologia Polona.

⁶ S. Poniatowski, *Etnografia Polski*. W: *Wiedza o Polsce*, t. III. Warszawa 1932, s. 191-334 i odbitka; tenże, *Fakty etnograficzne i metody ich badań*. Lud, 1(1947), t.37, s. 32 - 68. Z licznych prac J. Czekanowskiego do typowych w tej mierze należy artykuł: *Z dziejów wozu i zaprzęgu*. Lud, 1952, t. 39, s. 110-132. Zob. (też K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*. Kraków, 1929, t. I, t. II 1939, część 1 i 2. Ogólne omówienie, zob. Z. Sokolewicz, *Szkoły i kierunki w etnografii polskiej (do 1939 r.)*. W: *Historia etnografii polskiej*. Wrocław-Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973, s. 115 - 167.

społeczno-narodowymi, dawali oni opisy kultury ludowej, czy jej wybranych dziedzin, w ramach regionalno-etnicznych. W badaniach tych chodziło nie tyle o historyczną rekonstrukcję danej kultury, co o dokumentację jej pełnego stanu na podstawie głównie bezpośrednich, terenowych źródeł etnograficznych. Aczkolwiek zdawano sobie sprawę ze zmienności kultury w czasie, to jednak, nolens volens, ujmowano ją w badaniach jako względnie stabilną, statyczną. Rejestrowano wprawdzie (i próbowano nawet datować) pojawianie się poszczególnych jej elementów, oraz, z drugiej strony, zanik innych, ale zatrzymywano się z reguły „na progu współczesności”. Przedmiotem badawczym była bowiem tylko tradycyjna kultura ludowa i także jej poszczególne elementy. Gdy kultura ludowa jako całość zaczęła się rozpadać czy też już się rozpadała, była nadal przedmiotem zainteresowań, ale już typu historycznego. Gdy niektóre jej elementy dotrwały do czasu prowadzenia badań — dokumentowano je jako interesujące relikty czy przeżytki, bardzo pożyteczne w śledzeniu historycznej zmienności danej kultury.

Taki model badań panował w polskiej etnografii „narodowej” czy „regionalnej” prawie niepodzielnie do lat pięćdziesiątych naszego wieku. Gdy więc prowadzono badania tzw. problemowe, a więc nad wybranym wytworem, zatrzymywano się tylko na nim, badając przestrzenne zasięgi oraz od strony genetycznej, głównie na podstawie jego formy. Gdy badano całą kulturę (regionu, etnosu, kraju), ujmowano w analogiczny sposób w sumę możliwie największą ilość jej elementów. Powstało tak w polskiej etnografii mnóstwo monografii tzw. problemowych oraz pewna ilość zarysów syntetycznych bądź monografii całościowych regionu i monografii pojedynczych wsi⁷.

Wszystkie te badania zamykały się w ramach jednolitego stanowiska teoretyczno-metodologicznego i miały wspólne cechy, a mianowicie: 1) Pojmowanie kultury (kultury ludowej) jako zestawu wytworów kulturowych, z dawna ukształtowanych, istniejących obiektywnie jako rzeczy, formy życia zbiorowego i treści myślowe. Jako takie dadzą się one ujmować najlepiej metodą filologiczną; 2) Kultura, jako suma wytworów,

⁷ Z prac syntetycznych m. in.: A. Fischer, *Lud polski. Podręcznik etnografii Polski*. Lwów—Warszawa—Kraków 1928; tenże, *Rusini. Zarys etnografii Rusi*. Lwów 1928 — i dalsze prace tegoż autora dotyczące innych grup etnicznych (Połabianie, Łużyczanie, Kaszubi); J. S. Bystron, *Kultura ludowa*, Warszawa 1936 (2 wyd. 1947); tenże, *Etnografia Polski*. Warszawa 1947 (tu o historycznym rozwoju polskiej kultury ludowej). Monografie miejscowości omawia K. Adamus, *Monografie wsi w Polsce. Przegląd problematyki badawczej*. Etnografia Polska, 1959, t. II, s. 157 - 204. O 25-letnim dorobku powojennej etnografii polskiej piszą: J. Burszta, A. Kutrzeba-Pojnarowa, M. Frankowska i in., — *Lud*, 1969, t. 53, s. 31 -146 (tutaj zebrana też odnośna bibliografia). Zob. ogólne omówienie (nie wszędzie jednak adekwatne): M. Frankowska, *Etnografia Polska po II wojnie światowej*. W: *Historia etnografii polskiej...*, s. 193 - 270.

da się rozłożyć na pojedyncze elementy i uporządkować według zasady logicznej dedukcji (kultura materialna, społeczna i duchowa, każda z nich złożona z wymiernej liczby elementów uporządkowanych stosownie do ich rosnącej złożoności); był to altomistyczny i schematyczny sposób ujmowania. 3) Każdy z elementów kulturowych był z punktu widzenia poznawczego (etnogenetycznego) równie ważny, bez względu na jego rzeczywistą rolę w życiu jego nosicieli; duże stąd przywiązywanie wagi do badania przeżytków i reliktyw⁸.

Dalsze cechy takich ukierunkowań badawczych wynikały z podanych wyżej zasad naczelných. Należały tu — mówiąc najbardziej skrótowo: dominacja metody filologicznej i historyczno-porównawczej, stąd niezbędny erudycjonizm; idiografizm, możliwie dokładna opisowość możliwie największej liczby faktów, w myśl zasady dominującej w metodologii nauk pozytywizmu (lub neopoztywizmu)⁹; stąd wykształcanie się kolejnych specjalizacji przez związek z naukami pokrewnymi i pomocniczymi, prowadzące do dezintegracji samej dyscypliny itd.

W konsekwencji zatem doprowadzono do perfekcji naukową dekompozycję kultury (kultury ludowej), natomiast w koncepcyjnej rekonstrukcji, mającej stanowić naukowy obraz kultury, ograniczyć się musiano do rekonstrukcji (i to schematycznej) tylko tradycyjnej kultury. Poza obrębem zainteresowań pozostać musiała aktualna, pełna rzeczywistość społeczno-kulturowa, nie było bowiem w tym stanowisku metodologicznego przejścia do badań współczesności. Poza zasięgiem badawczym pozostał człowiek w jego zbiorowych zachowaniach wyznaczonych określonymi wartościami i wzorami kulturowymi. Nie było stąd możliwości badania strumienia współczesnych przemian kulturowych. Rekonstruowano stan kultury ludowej czy jej elementów; stwierdzano w ciągu diachronicznym zmienność tych elementów (w formie, w funkcji), jak i całej kultury; dociekano także przyczyn tej zmienności, ale nie mogła to być teoria zmiany kulturowej. W tym typie badań można było orzekać jedynie o zmienności kultury na podstawie formułowania szeregu twierdzeń o typie historycznym, nie można było natomiast dojść do adekwatnego badania zjawisk współczesnych w ich całości, a stąd i do uchwycenia samej zmiany kulturowej. Badanie zmiany wymaga bowiem innego podejścia metodologicznego.

Jest zatem oczywiste, że takie stanowisko¹ badawcze uniemożliwiało bliższe koneksje etnografii z socjologią. Nic dziwnego więc, że w otwartych czy kuluarowych dyskusjach etnograficznych przestrzegano nawet przed „socjologizowaniem”.

⁸ J. Burszta, *Dwa modele etnograficznej monografii wsi*. Lud, 1969, t. 53, s. 147 - 155.

⁹ J. Topolski, *Metodologia historii*. Warszawa 1968, s. 80 - 87.

II

Reorientacja metodologiczna w polskiej etnografii, umożliwiająca badania zjawisk współczesnych, a stąd ścisłą współpracę z socjologią, następowała stopniowo i biegła równoległe z innymi procesami.

Po wojnie nastąpiły zasadnicze przeobrażenia w ekonomice i strukturze społeczeństwa; rewolucyjne zmiany socjalistyczne w siłach i stosunkach wytwórczych, demokratyzacja, nacjonalizacja przemysłu, industrializacja, ogromne 'migracje wewnętrzne itd. otworzyły przed wsią nieznaną dotąd możliwości rozwoju. Znikła izolacja społeczno-kulturowa wsi, a w ślad za tym wszystkim nastąpił szybki rozpad klasycznej postaci kultury ludowej. W efekcie egalitaryzacji kulturowej społeczeństwa, przy pełnym społeczno-kulturowym włączeniu chłopów w ramy narodu, uchodził w przeszłość obiekt badań etnograficznych — kultura ludowa. Pojawiła się dyskusja o kryzysie etnografii w jej dotychczasowym ukierunkowaniu, grożącym przekształceniu się jej w naukę tylko historyczną.

W latach 1951 - 1960 miały miejsce pierwsze ogólnokrajowe konferencje i sympozja naukowe etnografów, dotyczące ogólnej sytuacji w nauce, tematycznego ukierunkowania badań oraz teoretyczno-metodologicznej (reorientacji)¹⁰. Wówczas zwrócono im. in. uwagę na konieczność wyjścia poza kulturę chłopską, objęcia badaniami także kultury robotniczej i w ogóle skierowania zainteresowań na „żywą rzeczywistość”. Inspiracje do badań współczesnych procesów społeczno-kulturowych wychodziły także bezpośrednio od różnych kręgów społeczeństwa. Powstał tak nurt nowych badań obejmujący np.: procesy zmian kulturowych na terenach nowoosadniczych województw zachodnich; procesy społeczno-kulturowe w ramach społeczności lokalnych, chłopskich i chłopsko-robotniczych, zwłaszcza pod wpływem industrializacji; procesy masowe i żywiołowe; rolę tradycji ludowej w kulturze współczesnej i inne¹¹.

¹⁰ Pierwszą konferencję urządziło Polskie Towarzystwo Ludoznawcze w 1951 r. Dotyczyła ona jeszcze tylko badań kultury tradycyjnej. Na konferencji urządzonej przez Polską Akademię Nauk w 1956 r. doszło już do starcia się dawnego z nowym ukierunkowaniem.

¹¹ Kilka przykładów wyników tych badań: *Stare i nowe w kulturze wsi koszalińskiej*, pod red. J. Burszty, Poznań 1964. O całości problematyki badań nad tworzeniem się nowego społeczeństwa i kultury na terenie województw zachodnich informuje zbiorowo praca: *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*, pod red. W. Markiewicza i P. Rybickiego, Poznań 1967 oraz *Ziemie Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej*, oprac. A. Kwilecki, Poznań 1970 (tu pełna bibliografia, także prac etnograficznych); zob. też *Wies dolnośląska*, pod red. A. Nasza, Wrocław 1970. Przykłady z dalszej problematyki: D. Markowska, *Rodzina w środowisku wiejskim*. Studium wsi podkrakowskiej, Wrocław 1964; E. Pietraszek, *Problematyka kultury robotniczej a etnografia*, Lud, 1966, t. 50, s. 585 - 600; A. Kutrzeba-Pojnarowa. *Tradycyjna społeczność wiejska w procesie przemian współczesnych*. Studium

Równoległe z gromadzeniem doświadczeń w badaniach terenowych urządzano dalsze (konferencje i „specjalne sympozja naukowe oraz dyskusje teoretyczne na łamach czasopism. Dotyczyły one założeń i metod tzw. badań nad współczesnością, tradycyjno-atomistycznego a holistycznego, funkcjonalno-strukturalnego ujmowania kultury, roli modelu w badaniach, zwłaszcza społeczności lokalnych itd.¹² Były one już wyrazem nowych ukierunkowań metodologicznych i teoretycznych.

Na (reorientację polskiej etnografii w latach pięćdziesiątych wpłynęły infiltracje właśnie wspomnianych wyżej nowych ukierunkowań badawczych. Przychodziły one z (kilku stron. Już przed wojną, a zwłaszcza po wojnie, K. Dobrowolski, teoretyk i historyk kultury, socjolog i etnograf, ukazał w swoich opracowaniach tzw. integralną metodę badania rzeczywistości społeczno-kulturowej¹³. W tym czasie zwiększyły się znacznie możliwości dostępu do prac zachodnich z zakresu socjologii i antropologii kultury. Podkreślić następnie należy szereg nowości w literaturze światowej oraz przyswajanie w języku polskim wielu prac ogólnoswiatowej antropologii społecznej i kulturowej takich uczonych, jak B. Malinowski, R. Benedict czy A. L. Kroeber i innych¹⁴. Udostępniły one — także szer-

wsi Mnichów powiatu krakowskiego. Wrocław—Warszawa—(Kraków 1968; K. Dobrowolski, *Teoria procesów żywiołowych w zarysie*. Wrocław 1973; *Folklor w życiu współczesnym. Materiały z Sesji [...] w Poznaniu*, praca zbiorowa. Wielkopolskie Towarzystwo Kulturalne, Poznań 1970, i wiele innych. Skrótowe ujęcie wyników z takich badań w: *Poland at the 8th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968; podobne wydawnictwo na 9 Kongres w Chicago (wydane w 1973 r.).

¹² Na przykład: J. Burszta, *Etnografia a współczesność*. Etnografia Polska, 1965, t. 9, s. 41 - 61; tenże, *Węzłowe problemy badań etnograficznych nad współczesnością*. Studia Metodologiczne 1972, nr 9, s. 17 - 34; Z. Szyfelbejn-Sokolewicz, *O niektórych ograniczeniach funkcjonalizmu-strukturalizmu w tłumaczeniu zmiany kulturowej*. Etnografia Polska, 1969, t. 13 z. 1, s. 25-41; K. Małkowska, *Uwagi o modelu*. Etnografia Polska, 1969, t. 13 z. 1, s. 11- 23. W 1967 r. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze urządziło sesję naukową na temat badań współczesności. Materiały z tej sesji — zob. Łódzkie Studia Etnograficzne 1968 t. 10, (są tu artykuły zarówno teoretyczne, jak i referujące wyniki badań). A znów inna konferencja (Zakładu Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (w 1971 r.) poświęcona została metodologicznej problematyce badania i prognozowania zmian kultury chłopskiej w okresie przebudowy kraju. Materiały z tej konferencji zawiera wydawnictwo: *Zmiany kultury chłopskiej. Problematyka i metody prac etnograficznych*, pod red. A. Kutrzeby-Pojnarowej, Wrocław 1973.

¹³ Polega ona — mówiąc w skrócie — na wykorzystywaniu wszelkich kategorii źródeł, różnych metod i technik badawczych, (wykrywania wszelkich uwarunkowań zjawisk oraz na badaniach, zawsze w powiązaniu z całością innych dziedzin i pełnionych funkcji. Istotne w tym zakresie prace K. Dobrowolskiego zostały zebrane i wydane w zbiorze: *Studia nad życiem społecznym i kulturą*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1966.

¹⁴ Należą tu zwłaszcza prace uczonego polskiego pochodzenia, twórcy kierunku funkcjonalnego w antropologii społecznej, Bronisława Malinowskiego, a to: *Szkice z teorii kultury* (1958), *Agronauci zachodniego Pacyfiku* (1967) i inne. Następnie

szym kręgom odbiorców — kontakt z nauką światową dotyczącą zwłaszcza (metody funkcjonalno-strukturalnej i jej konkretnych zastosowań w badaniach zarówno społeczności plemiennych, jak i społeczeństw wysoko rozwiniętych. Do transmisji tych osiągnięć przyczynili się szczególnie socjologowie, zarówno systematycy i teoretycy kultury, jak i specjaliści z zakresu socjologii wsi. Dali oni też szereg prac oryginalnych, bardzo pożytecznych dla reorientacji metodologicznej etnografii¹⁵.

Nastąpiło więc zasadnicze zbliżenie między etnografią a socjologią i antropologią społeczną czy kulturową. Wyraża się ono w jednolitym czy zbliżonym podejściu metodologicznym do kultury jako rzeczywistości, w pokrywaniu się wielu ze stosowanych w nich metod, czy we wspólności wielu używanych pojęć. Tak np. gdy jest mowa o metodach i modelu badania społeczności wiejskich, to podejście antropologiczno-kulturowe uważane jest za synonim etnograficznego¹⁶. Na tej dopiero podstawie możliwe było podejście do badania współczesnych procesów społeczno-kulturowych, w tym głównego problemu — zmiany kulturowej.

III

Badania nad współczesnością łączą się ściśle z problematyką zmiany kulturowej. Stwierdzenia tego nie można jednak odwrócić; zmienność jest bowiem stałym atrybutem dziejów 'kultury, można więc tę zmienność badać w odniesieniu także do przeszłych etapów historycznych. Chodzi więc o takie zasady i założenia badań, które nadawałyby się do obu tych perspektyw badawczych. Badanie współczesności ma jednak znaczne preferencje nad historycznym; pozwala oto na gromadzenie nieogra-

ważną rolę odegrało udostępnienie głośnej pracy R. Benedict, *Wzory kultury* (1966) czy prace z zakresu osobowości badanej na podstawie autobiografii, jak np. *Wódz słońca. Autobiografia Indianina* (1964). Te ostatnie prace zostały zaopatrzone wytrawnymi przedmowami teoretyka kultury i socjologa, A. Kłoskowskiej. Dodać tu jeszcze można — nadal tylko jako przykład — tłumaczenie książki A. L. Kroebera, *Istota kultury* (1973).

¹⁵ Należą tu m. in.: J. Szczepański (prace z systematyki socjologii i teorii kultury), A. Kłoskowska (teoria kultury, w tym zwłaszcza kultury masowej), K. Żygulski, A. Tyszka (o stylach życia i uczestnictwie w kulturze), Z. T. Wierzbicki (szczególnie prace o społeczności lokalnej), M. Czerwiński (z teorii kultury), czy też specjaliści z socjologii wsi, jak J. Turowski, B. Gałęski i inni. Podkreślić należy duże znaczenie czasopism: *Roczniki Socjologii Wsi*, *Studia Socjologiczne*, *Przegląd Socjologiczny* czy *Kultura i Społeczeństwo* zawierające wiele interesujących nas opracowań. Z braku miejsca nie będziemy ich tu cytować.

¹⁶ Zob. np. J. Lutyński, *Antropologiczna monografia terenowa i badania społeczno-kulturowych przeobrażeń w Polsce współczesnej*. *Przegląd Socjologiczny*, 1961 t. XV/2, s. 36 - 54; Z. T. Wierzbicki, *Stan współczesnej monografistyki społeczności lokalnych i możliwości badań przemian społecznych*. W: *Zmiany społeczne i postęp techniczny*, Warszawa 1971, s. 299-318; A. L. Bertrand, Z. T. Wierzbicki, *Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych*. Wrocław 1970. Część opracowana przez T. Wierzbickiego, *Badania społeczności lokalnej* ..., s. 121 - 225.

nicznej ilości danych empirycznych przez bezpośrednie badania działających ludzi. Pozwala stąd na wypracowanie adekwatnej i sprawdzalnej metody. Jakie są jej zasadnicze założenia?

Na podstawie osiągnięć antropologii kulturowej, socjologii i etnografii, a także współczesnych nauk historycznych, przestrzega się we wszystkich polskich ośrodkach etnograficznych, badających zmiany kulturowe, określonych dyrektyw badawczych, składających się na pewien model badawczy.

Tak więc badania orientuje się na konkretne całości, określone grupy ludzkie, zlokalizowane przestrzennie i czasowo. Są nimi zazwyczaj małe społeczności lokalne, (wiejskie, małomiasteczkowe czy osiedla przemysłowe w ich uwarunkowaniach historycznych i współczesnych. Przestrzega się tu więc zasady konkretności i kontekstu¹⁷. Uważa się, że kultura każdej takiej całości ma swoją specyfikę.

Współczesne stanowisko metodologiczne nakazuje ujmowanie kultury nie jako zbioru luźnych wytworów, lecz traktuje ją jako integralną całość złożoną i ustrukturyzowaną. Jest to układ złożony z wielu różnych elementów tylko względnie autonomicznych, w zasadzie zaś z sobą powiązanych i pełniących w tej całości określone funkcje. Całość ta obejmuje wszystkie aspekty ludzkiego życia i zaspokaja wszelkie potrzeby tej grupy ludzi. Jest to wyrazem teoretyczno-metodologicznego stanowiska funkcjonalizmu-strukturalizmu, mającego w Polsce bardzo bogatą literaturę¹⁸.

Dalszą dyrektywą jest antropologiczne podejście do kultury — podejście od strony ludzkich postaw i zachowań, tych, które wyznaczone są ustalonymi wartościami, normami i wzorami¹⁹. Konkretnie, materialne wytwory tej kultury ujmowane są jako wyniki tych zachowań. Bo — jak wspomnieliśmy — kulturę można poznać i zrozumieć tylko od tej ludzkiej, humanistycznej strony, przez wyjaśnianie ludzkich postaw i zachowań.

W rozprawach teoretycznych dotyczących metody funkcjonalnej²⁰

¹⁷ Omówienie tych zasad zob. K. Zawistowicz-Adamska, *Konkret i kontekst w badaniach etnograficznych (z uwzględnieniem problematyki zmiany kulturowej)*. W: *Zmiany kultury chłopskiej...*, s. 9-27. Charakterystyczne, że takie stanowisko zajmowali już dawniej wybitni uczeni — Ludwik Krzywicki i Stefan Czarnowski oraz — oczywiście — wspomniany K. Dobrowolski. Do tych stanowisk nawiązano jednak w pełni dopiero w ostatniej dobie.

¹⁸ Przejawem są m. in. wspomniane publikacje prac. B. Malinowskiego¹, wznowienia rozpraw K. Dobrowolskiego oraz wiele artykułów. Zob. np. B. Olszewska-Dyoniziak, *Funkcjonalny model analizy kultury w świetle niektórych osiągnięć współczesnej antropologii i socjologii*. Etnografia Polska, 1966, t. 10, s. 31 - 59; Z. Szyfelbejn-Sokolewicz, *O niektórych ograniczeniach funkcjonalizmu-strukturalizmu w tłumaczeniu zmiany kulturowej*. Etnografia Polska, 1969, t. 13, z. 1, s. 25-41.

¹⁹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 69 -103; M. Czerwiński, *Kultura i jej badanie*, Wrocław 1971, s. 14 - 34.

²⁰ Tu zwłaszcza prace: P. Sztompka, *Wyjaśnienie funkcjonalne w socjologii*

opracowano m. in. (model systemu, jako całości wyodrębnionej, wydzielonej z otoczenia i w pewnym stopniu zamkniętej, złożonej z pewnej liczby elementów, dla których całość ta (i dla każdego elementu z osobna) stanowi punkt odniesienia przy ocenie funkcji danego elementu czy elementów. Jest to także teoretyczny model zmiany kulturowej: równoważne układy wzajemne elementów i ich funkcji stwarzają stan *equilibrium*, stąd i stabilność systemu (kultury); niezgodne, nierównoważne i sprzeczne (a takie zachodzą, gdyż dane elementy w jednych powiązaniach są funkcjonalne, w innych dysfunkcjonalne) — prowadzą do napięć czy sytuacji konfliktowych, a stąd do stanu *disequilibrium*, co już doprowadza do zmiany układu elementów wewnątrz systemu (zmiana kulturowa). Są to endogenne czynniki zmiany. Drugimi są czynniki egzogenne zmiany, a więc dostające się w obręb systemu z zewnątrz.

Od pewnego czasu mnożą się w polskiej etnografii opracowania adaptujące te zasady i założenia (i dalsze, z nich pochodne, o których tu nie mówimy) do badań etnograficznych. Według też takich dyrektyw, przyjmowanych mniej lub bardziej świadomie, przeprowadzane są konkretne badania i publikowane w nich wyniki²¹. Zarówno te rozważania ogólne, będące wykładnią współczesnych założeń metodologicznych, jak i publikowane rezultaty badań obejmują dwa rodzaje opracowań (naukowych: pełnych monografii etnograficznych (antropologicznych, socjologicznych) społeczności lokalnych oraz opracowań problemowych, tematycznych).

Monografie społeczności lokalnych opracowywane są zarówno przez etnografów, jak (znacznie liczniej) przez socjologów²². W tych badaniach widoczne jest kładzenie nacisku na celowy dobór miejscowości, które reprezentują jakieś dominujące zjawisko. Tak więc dotyczą one np.: społeczności wiejskich o zachowanych cechach tradycyjnych; nowoosadniczych, jak w województwach zachodnich czy w Bieszczadach, gdzie ujawnia się zjawisko „zderzenia” kultur regionalnych; wsi podmiejskich, rze-

i antropologii kulturowej. *Studia Socjologiczne* 1968, nr 3 - 4, s. 217 - 242; tenże, *Statystyczna i dynamiczna wersja funkcjonalizmu*. „*Studia Socjologiczne*” 1969, nr 4, s. 157 - 191. Pełne ujęcie w publikacji patrz tegoż: *Metoda funkcjonalna w socjologii i antropologii społecznej (Studium analityczne)*, Wrocław, Ossolineum, 1971.

²¹ Np. J. Burszta, *Traditionelle Volkskunde und Gegenwartsforschung dargestellt am Beispiel der kulturellen Umwandlung in den Dörfern der polnischen Westgebiete*. W: *Probleme und Methoden volkskundlicher Gegenwartsforschung*, red. W. Jacobeit i P. Nedo, Berlin 1969. Ostatnio Z. Szyfelbejn-Sokolewicz, *Analiza funkcjonalno-strukturalna zmian kulturowych w społeczności chłopskiej*; B. Kopczyńska-Jaworska, *Tendencje badań nad przemianami kulturowymi*, obie prace w: *Zmiany kultury chłopskiej*, op. cit.; *Stosunek mieszkańców wsi kujawskiej do ziemi. Przemiany kulturowe hierarchii wartości*. Praca zbior, pod red. B. Kopczyńskiej-Jaworskiej, Łódź 1974; W. Paprocka, *Współczesne przemiany wsi kurpiowskiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975.

²² Trudno je tutaj z racji oszczędności miejsca przytaczać. Znaczną ich część znajdzie czytelnik w pozycjach już wyżej cytowanych. Ogólne omówienie pozycji etnograficznych daje M. Gładyszowa w: *Zmiany kultury chłopskiej...* s. 111-134.

mieślniczych czy osad przemysłowych, najbardziej ulegających procesom urbanizacji i industrializacji itd. Taka specyfika każdej badanej miejscowości staje się także główną linią obserwacji badawczej wszystkich innych zjawisk społeczno-kulturowych zachodzących w danej społeczności. Ona też staje się centralnym punktem rekonstrukcji naukowej badanej rzeczywistości, czy to w opracowaniach socjologicznych uwzględniających głównie system stosunków społecznych, czy w etnograficznych ('antropologicznych), kładących nacisk głównie na procesy kulturowe. I w jednych i w drugich uwzględnia się wpływ obydwu czynników, a więc: 1) czynników wewnętrznych ((endogennych) ma przebieg procesów społeczno-kulturowych, na proces zmiany, w tym także wpływ tzw. podłoża historycznego, a więc wszelkich tradycji tkwiących w postawach i działaniach ludzkich; 2) czynników zewnętrznych (egzogennych) w postaci głównie dyfuzji zachodzącej drogą bezpośrednich kontaktów kulturowych. Każdy z elementów zmiany traktuje się na tle i w związku z całym wewnętrznym układem społeczno-kulturowym. W badaniu mechanizmu procesu przemian pod wpływem kontaktów kulturowych bada się szczególnie zjawisko pojawiania się innowacji, ich różnych okoliczności i formy akceptacji w konkretnych warunkach lokalnej społeczności, dalej procesy przystosowania się innowacji do nowej sytuacji i ich rozpowszechnianie się.

Bardzo liczne są opracowania jednego wybranego problemu²³. Różnorodna jest tu tematyka: rodzina, więź lokalna, instytucje gospodarcze, obrzędy i zwyczaje, religijność, zróżnicowanie kulturowe na tle i w związku ze zróżnicowaniem zawodowym społecznoekonomicznym i wytwórczość rolnicza, rzemieślnicza, udział w pracy przemysłowej i ruchliwość społeczna, instytucje (kulturalne (kluby), środki masowego przekazu (prasa, radio, telewizja), czas wolny, przejawy i rola tradycji w życiu współczesnym — itd.²⁴ Każde z pojedynczych zjawisk jest badane w myśl wyżej wspomnianych dyrektyw, a więc przede wszystkim w kontekście z całym życiem społeczności lokalnej.

Badania przemiany kulturowej, prowadzone według zarysowanych tu założeń i dyrektyw metodologicznych, usiłują dać odpowiedź nie tylko na pytanie: co, gdzie, kiedy i ile (co doprowadza do twierdzeń raczej tylko typu historycznego), ale także na pytania: jak i dlaczego. Usiłują więc uchwycić mechanizm zmiany kulturowej, który może być wyrażony w

²³ Również i tu trudno wskazać na przykłady takich opracowań. Znaleźć je można zwłaszcza we wspomnianych czasopismach etnograficznych. Najwięcej zawierają ich *Roczniki Socjologii Wsi* oraz *Więś Współczesna*. Jeden z nowszych przykładów socjologicznej monografii problemowej: J. Turowski, A. Bornus, *Drogi modernizacji wsi. Przenikanie innowacji do rolnictwa i wsi województwa lubelskiego*. Warszawa 1970.

²⁴ Zob. B. Koczyńska-Jaworska, *Problematyka etnograficznych badań nad współczesnością*. Łódzkie Studia Etnograficzne, 1968, t. X, s. 23 - 32.

badaniach typu teoretycznego, a więc zawierających uogólnienia o wyższym czy wysokim stopniu ogólności.

Z bazy takich założeń i dyrektyw metodycznych podchodzi się także do opracowań syntetycznych. Przykładem może być opracowana już w części do druku kilkutomowa *Synteza etnografii Polski* oraz przygotowywane ujęcia podręcznikowe. W tym duchu planowane są także opracowania etnograficzne w ramach problemów węzłowych i międzyresortowych, przygotowywanych przy współpracy kilku nauk społecznych. Dzięki reorientacji metodologicznej możliwe się stało włączenie w ramy jednej współdziałającej rodziny nauk etnografii (etnologii), socjologii, antropologii kulturowej i społecznej. Możliwe się stało pełne korzystanie z doświadczeń i z dorobku socjologii i odwrotnie: etnografia może pełnić i pełni znaczne usługi dla socjologii²⁵.

LES ORIENTATIONS SOCIOLOGIQUES DANS L'ETHNOGRAPHIE POLONAISE CONTEMPORAINE

L'EXEMPLE DE LA RECHERCHE D'UN CHANGEMENT DE CULTURE

Résumé

Les liaisons de l'ethnographie avec la sociologie durent déjà depuis le commencement de la formation de ces deux disciplines scientifiques. Elles étaient fortes à l'époque de la naissance de grands systèmes sociologiques et ethnologiques. Avec la formation des „ethnographies nationales" orientées sur les recherches de la culture de leur propre peuple, existant dans beaucoup de pays sous divers noms, il a eu lieu une assez grande séparation de ces deux connaissances.

Dans la sphère de l'ethnographie se sont formés deux courants. Le premier examinait les cultures populaires ou leurs éléments choisis à l'aspect universal, en prenant en considération leur aspect historique et génétique. Le second courant se fermait dans le cadre régional-ethnique et visait à documenter l'état et la reconstruction historique de la culture populaire. Dans l'examen de cette culture dominait le point de vue uniformisé théorique-méthodique: l'opinion sur la culture comme une composition des produits (incohérents); on les rangeait d'après le principe, logique et ainsi on liait en sections; chacun des produits de culture pouvait être examiné détaché des autres. C'est la méthode philologique et historique — comparative qui dominait. Ce n'était que la culture traditionnelle qui était l'objet de recherches, il manquait d'une transition méthodologique aux recherches des phénomènes contemporains. La distance de la sociologie empirique était donc grande.

²⁵ Niniejszy artykuł ma raczej charakter informacji dla socjologów o istotnych przeobrażeniach w sąsiedniej dyscyplinie. Nie miał on na celu zarysowania pełnego problemu wzajemnego stosunku etnografii i socjologii i wydobycia ich specyfiki. Wymagałoby to odrębnego, szerszego ujęcia. Artykuł nie podjął także szeregu zagadnień na tym węższym, przykładowo potraktowanym problemie: zmiany kulturowej, jak np.: jak należy rozumieć samą zmianę kulturową (w zestawieniu choćby z takimi pojęciami, jak: rozwój, postęp, zmiany ilościowe a jakościowe, zmiany formy a treści itp.), na czym polega specyfika etnograficznego badania zmiany (kulturowej w zestawieniu z podejściem socjologicznym itp.

La réorientation théorique — méthodologique a eu lieu dans les années d'après — guerre en conséquence de l'impact de la science marxiste sur le fond et en liaison avec des transformations essentielles de la société. Les contacts plus forts avec la science mondiale, et surtout avec l'anthropologie sociale et de culture créaient une situation favorable. Il s'est produit une approche considérable avec ces disciplines scientifiques et avec la sociologie. Dans les recherches empiriques et dans la théorie on a appliqué le point de vue sur la culture holistique, fonctionnel structural. Cela a fait possible l'examen ethnographique des phénomènes et processus contemporains.

L'auteur montre cette réorientation de l'ethnographie et ses liens serrés avec la sociologie et l'anthropologie sociale en prenant comme exemple de l'attitude ethnographique à l'examen du changement de culture, un des processus le plus frappant à l'époque actuelle. Il montre aussi des perspectives plus larges de recherche pour l'ethnographie contemporaine (ethnologie).